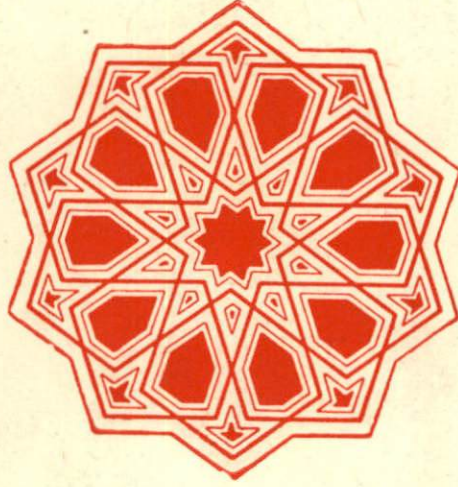

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

Enikri Poloy Bagisi

Yıl: 1958—1959

Cilt : VII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Ali Hikmet BERKİ : İslâmda Vakıf	1 - 10
Prof. Tayyib OKİÇ : İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı	11 - 20
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Değerler ve İnanma Problemi Hak- kında Bazı Notlar	21 - 32
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Quelques Notes Sur le Problème Des Valeurs et de la croyance	33 - 42
Prof. Dr. Şakir BERKİ : İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı	43 - 54
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : Din Sosyolojisi Çalışmaları	55 - 61
Doç. Dr. Neş'et ÇAĞATAY : Fatimiler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri	63 - 77
Nafiz DANIŞMAN : İslâmda Mücadele Hedeflerinin De- ğişmesi	79 - 83
Mehmet ÖNDER : Mevlananın El Yazısı Üzerine Bir Araştırma	85 - 87
Dr. Cavit SUNAR : Bergsonda Cansız Madde ve Can- lılar Âlemi	89 - 95
Dr. Bahriye ÜÇÖK : Ridde	97 - 113
Neda ARMANER : Okullarda Din Öğretimi Üzerine ..	115 - 118
Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU : İslâm Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzal- inin Yeri	119 - 130
Dr. Necati ÖNER : Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı	131 - 177
 <u>Bibliyografya</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY : Soheil M. Afnan, Avicenne	179
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : Reuben Levy, The Social Structure of Islam	180
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : Prof. Dr. Y. Abadan - Prof. B. Savcı, Türkiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış	180
Nafiz DANIŞMAN : M. Hamidullah, Le Prophète de L'İslam	181
Dr. M. Esad KILICER : Dr. Muhammed Yûsuf Mûsa, Mu- hâdarât fî Tarîh-il Fıkh'il-İslâm ...	183

İSLÂMDA VAKIF,
SAHİH VE GAYRÎ SAHİH NEVİLERİ

II

ALİ HİMMET BERKİ

Bundan evvelki yazıda arâzî-i emîriyyenin rakabe ve mülkiyeti devlete âid olduğundan mutasarrıfları tarafından vakf edilemeyeceğini kısaca beyân etmiştik. Hukukî ba'zı hâdiselerde mes'ele münâzaa ve ihtilâf mevzûu olmakla berâber asıl vakf ile tahsîsât kabîlinden olan gayr-i sahîh vakıf arasındaki farkları anlamağa medâr olacağından arâzî-i emîriyyenin rakabesini vakf mes'alesi üzerinde tevakkufu fâideli gördük. Daha evvel izâh olunduğu üzere vakıf olunacak mal vakıf yapanın mülkü olması şarttır. Halbûki Medenî Kanûn'un mer'iyetinden evvel arâzî-i mîriyyenin rakabesi devletin ve hak-ı tasarrufları mutasarrıfların olup mutasarrıflar müste'cir hükümünde idiler. Bu cihetle bu kabil arâzînin ne veliyyü'l-emr ne de başkaları tarafından vakf-ı sahîh ile vakf edilmesi mümkün değildi. Arâzî-i emîriyye vakf edilebilmek için Beytü'l-Mâl'den temellük olunması ve temellük için de mesâğ-ı Şer'î'nin tahakkuku lâzımdı.

Müsevviğ-i Şer'î, ya'nî mîrî arâzînin âhare temlîkine cevâz veren haller şunlardı:

- 1 — Hazînenin muzâyakası, ya'nî paraya ihtiyâcı olmak;
- 2 — Satılacak yerin masrafı vâridâtını korumamak;
- 3 — İki kat değeriyle temellüğe tâlib bulunmak.

İki evvelki hâlde gabn bulunmamak ve temlîk halkın ihtiyâc ve menfaatini ihlâl eylememek şarttı Meselâ: memleketin müdâfaası bakımından muhafazâsı zarûrî olan veyâ mer'â ve meydanlık gibi kasaba ve köyün şiddetle ihtiyacı bulunan arâzînin âhara temlîki asla câiz değildi.

Yukarıdaki sebebler hâricinde ma'mûlün-bih olan ictihâda göre devlete âid bir yerin Beytü'l-Mâl'den istihkakı olanlara, meselâ, muhârebede mecrûh olup muhtâc olanlara ve yâ cem'iyet ve devletin menfeatine maddî ma'nevî fevkal-âde hizmet edenlere meccânen temlîki câizdi.

Arâzî-i emîriyyeyi sahîh bir sûrette temellük etmedikçe vakf etmek sahîh değilse de a'sâr ve rûsûm gibi menâfi-i emîriyyenin ve yâhud tasarruf hakkının Beytü'l-Mâl'den (Hazîneden) istihkakı olanlara veyâ bakılıp gözedilmesi Beytü'l-Mâl'e âid olan bir cihete tahsîsi câizdi. Bir arzın öşür ve rûsûmunu veya tasarrıf hakkını bir mekteb muallimine veya mektebin zarûrî ihtiyaclarına tahsîs gibi. Bu takdîrde Devlet maâş yerine muallime bir arzın menâfiini ve mektebin zarûrî ihtiyâcları karşısında para sarfiyatı yerine o arzın menâfiini tahsîs etmiş demek olur. İşte irsad ve tahsis denilen bu nevi' vakıftır. Devâmlı bir tahsîs olmak i'tibâriyle buna vakıf nâmı verilmiştir. Hukûkî ma'nâda vakıf değildir. Hukûkî ma'nâda vakıf Huku ku Hususiyeye, tahsîsler idâre hukûkuna teallük eder.

Ayıntablı meşhûr müverrih ve âlim Bedrû'd-dîn merhûmun yirmi beş büyük cild teşkil eden ve kısmen Türkce'ye terceme olunan "İkdü'l-Cümân" adlı târihindeki

beyânına göre, ilk evvel bu nevi'den tahsîs yapan Emevî Halîfelerinden Velîd bin Abdü'l-Melik'dir. Halîfe Velîd Şâm'daki Câmî-i Emeviyye'nin binâ ve masâlihine ba'zı kurâ ve mezâri' tahsîs etmişti. O târîhden sonra İslâm Devletleri bu usûle mürâcaatle bir hayli tahsîsler yapmışlardır. En çok tahsîs yapan Osmânlı Pâdişâhlarıdır. Vakıflar Umum Müdürlüğünde hıfz olunmakta olan Salâtîn, Vüzerâ ve Ümerâ vakfiyelerinden bu keyfiyyet vâzihan anlaşılmalıdır. Ba'zı rivâyetlere nazaran Osmanlı Padişahları memlekete fevkal'âde hizmeti sebk edenlere tahsîs yaparken vakıf yapmak şartını koyarlarmış. Bunun için olacak ki Vüzerâ ve Ümerâ'ya verilen yerlerin hepsinin hayır ve hasenâta tahsîs olunduğunu görmekteyiz.

Tahsîsât kabîlinden olan vakıflar nevi'lere ayrılır şöyle ki:

Mülgâ Arâzî Kanûnu'nun dördüncü maddesinde beyân olunduğu üzere tahsîs üç kısımdır.

1 — Arâzînin rakabesi kemâkân devlete kalmak üzere a'şâr ve menâfi-i emîriyyenin bir cihete tahsîsi.

Menâfi-i emîriyye, a'şâr, bedel-i öşr, ferâğ ve intikal resimleri gibi şeylerdir. Bu nevi tahsîsde arâzî efrâda ihâle ve tefvîz olunur ve a'şâr ve rüsûm vakfına, ya'nî tahsîs olunan vakf cihetine âid olur. Vakıf yalnız a'şâr rüsûmu alabilir; tahsîs hakkını ileri sürerek o yerde tasarruf hakkı iddiâ edemez. Arâzî orman nevi'nden ise efrâda ihâle edilmiş olsun olmasın vakıf, ağaçlarda tasarruf edemez, onları kesemez. Fakat efrâda ihâle ve tefvîz edilmiş ve öşre bedel mukataaya bağlanmış ise öşür makamına kaim olan mukataayı alabilir.

2 — Rakabe, a'şâr ve rüsûmu Devlete âid olduğu hâlde, yalnız tasarruf hakkının bir cihete tahsîsi;

Bu kabil arâzîde yalnız tasarruf hakkı vakfın olup vakıf arâzî mutasarrıflarının intifâ gibi bu yerden intifâ' eder. Bizzât zirâat ve yâ âhare îcâr veyâ zirâat ortaklığı sûretiyle idâre ve ormanlık yerlerin ormanından istifâde eder.

3 — Rakabesi Devlete âid kalmak üzere hem a'şâr ve rüsûm hem de tasarruf hakkının bir cihete tahsîsi;

Bu kabil arâzîde a'şâr ve rüsûm vakfa âid olduğu gibi hakk-ı tasarruf da vakfa âid olur.

Rakabe vakfi ile bir arzun tasarruf hakkının vakfi arasında şu farklar vardır: Tasarruf hakkının vakfında selâhiyet sahibi makam, ledelicab şartları değiştirebilir. Sahih vakıfda hukukî sebep olmadıkça şartlar değiştirilemez ve bir de tasarruf vakfında bu menfaatin karşıladığı cihet lüzumsuz bir hale gelirse, Arazii emiriyeye bütün hukuku ile Hazineye intikal eder. Sahih vakıfda ise aynı cinsden hayra sarf olunur.

Tahsîsât kabîlinden olan vakfın diğ̈er bir nevi de vardır ki bu da ferdlerin mülkleri olan arâzî-i öşriyye ve harâciyyenin Beytü'l-Mâl'e verilmesi îcâb eden öşür ve haracının masârif-i Beytü'l-Mâl'den olan bir cihete tahsîsidir.

Bu nevi' tahsîsde arâzî, sâhiblerinin mülkü olarak kalır. yalnız öşür ve harac vakfına verilir.

Burada pek ehemmiyetli bir mes'eleye temas zarûrî ve lüzûmlu görüyoruz:

Ba'zı sâbık hukuk müntesibleri Selâtîn, Ümerâ ve Vüzerânın arâzî vakıflarının a'şâr ve rüsûmu mevkuf tahsîsât kabîlinden olduğunu iddiâ ederek Tapu Umum Müdürlüğünün bir mütâleasıyla iddiâlarını te'yîd etmek isterler. Bu fikirde ıtlâkayle isâbet yoktur. Çünkü Sultan, Ümerâ ve Vüzerâ da arâziye mâlik olabilir ve ma'nây-ı

hukûkîde vakıf yapabilirler. Kurâ ve mezâri' vakfına gelince: bunları da a'şâr ve rûsûmun vakfı kabîlinden olarak mütâleaya hukukan imkân yoktur. Tapu kayıtlarındaki muâmeleler bunun açık delîlidir. Misâl olarak Selâtîn vakıflarından Sultân Bâyezid-i Velî ile Sultan Süleymân merhûmların İstanbul ve civârındaki vakıflarını ele alalım. Bu arâzînin tasarrufu efrâddan kimseye tefvîz edilmeyib ötedenberi bu yerlerde vakıf tasarruf eylemiş ve bunlardan ba'zısı mukataaya ve ba'zıları icâreteyne rabt olunmuştur. Selâtîn vakıfları sûret-i mutlakada a'şâr ve rûsûm-ı emîriyyenin tahsîsi kabîlinden olsaydı arâzî tapu ile ferdlere tefvîz olunacak ve mukataa ve icâreteyne rabt edilemeyecekti. Çünkü bir yerin mukataa ve yâ icâreteyne rabtı için vakıf şahsiyetinin o yerin mülkiyetine ve hiç olmazsa tasarruf hakkına mâlik olması iktizâ eder. A'şâr ve rûsûmun mukataaya rabtı düşünülemediği gibi icâreteyne rabtı dahî tasavvur olunamaz. Binâen-aleyh bu vakıflar sahîh vakıf değilse a'şâr ve rûsûmu ile berâber tasarrufu mevkuf vakf olduğunda şüphe yoktur.

Tapu kayıtlarında görülen mukataa tabîrini bedel'-i öşür mukataası olarak tefsîr ve mülâhaza mümkün değildir. Çünkü bu mukataalar bedel-i öşür olarak değil; zemîn icârî olarak alınmıştır.

Şeyhü'l-İslâmlar tarafından verilen fetvâlar da delâlet eder ki kurâ ve mezâri' vakıfları sûret-i mutlakada a'şâr ve rûsûmun tahsîsi kabîlinden değildir. Ekseriyetle arâzî-i emîriyyenin ve devletin hükûmrânlığı altında bulunan ve kimseye tahsîs olunmayan yerlerin hakk-ı tasarruflarının tahsîsi kabîlindedir.

Bu husûsdaki fetvâlardan bir kaçını buraya naklediyoruz :

“Bir vakıf karye toprağında vâkı' kimsenin tapu ile tasarrufunda olmayan kışlak arsasını vakf-ı mezbûr mütevellîsi zabt eder oldukça karye-i mezbûre ahâlîsi Zeyd'e zabt ettirmeyib bi-gayri hakkın kendileri zabta kadir olurlar mı. El-Cecâb olmazlar” Behcetü'l-Fetâvâ S. 256.

Diğer bir fetvâ:

“Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf karye toprağında olup kimsenin tasarrufunda olmayan vakıf korunun eşcârını ba'zı kimselere bey' edib mezbûrlar dahî eşcârî kat murâd ettiklerinde karye-i mezbûre ahâlîsi karye-i mezbûre kurbundan olmağla kat' ettirmeyiz deyû bi-gayri vechi şer'î men'a kadir olurlar mı. El-Cevâb olmazlar.” Ali Efendi C. 2, S. 368

Köy ve mezrea vakıfları sûret-i mutlakada a'şâr ve menâfi-i emîriyyenin tahsîs ve vakfı kabîlinden olsa idi mütevellînin kışlak arsasını zabt edememesi ve kezâ korunun ağaçlarını satamaması lâzımgelirdi. Bir arsayı zabt ve kuru eşcârını satmak salâhiyyeti tasarruf hakkı olmakla mümkündür.

Yukarıdaki îzâhâtımıza ilâveten üzerinde uzun tedkikat yaptığımız Ayas-Paşa Vakfı hakkında mesbûk muâmele ve kararları gözden geçirelim:

Ayas Paşa'nın Vize kazâsında kâin kurâ ve mezâri' vakfı ve bu vakfın kuyûd-ı hâkânî ve vakif sicillerinde kayıtlı vakfiyesi vardır. Vaktiyle buradaki köylere muhâcir iskân olunmuş ve o zamândanberi vakıf mütevellîleri ile köylüler arasında senelerce davâ ve ihtilâflar tehaddüs etmiş, Şûrây-i Devlet'den ve Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'dan kararlar çıkmıştır. Halâ ihtilâf devâm etmekte ve her iki taraf mahkemelerde uğraşmaktadır. Bugünkü ihtilâf mezkûr vakfın sahîh veyâ tahsîsât nev'ından olup olmadığı etrâfındadır.

Bu vakfın 932 hicrî târihli vakfiyesinde: İsimleri zikredilerek Ayas Paşa tarafından vakf olunan müteaddid köy ve mezreaların vakfiyyetinin lüzûmuna hüküm ve tescil olduğuna, hiçbir vechile temlik ve temellük olunamayacağı yazılıdır.

Defter-i Âmire'de ya'nî kuyûd-ı kadîmede de; vakf olunan köy ve mezreaların isimleri beyân olunarak Ayas-Paşa Vakfı'ndan olarak hukûk-ı şer'iyye ve örfiyyeleri mevkuflub ibrâz olunan mülknâmeye binâen Defter-i Cedîde kayd edildiği yazılıdır.

Mütevellîler ile köylüler arasında devâm eden ihtilâf ve şikâyet üzerine Receb 313 târihinde Şûrây-ı Devlet Dâhiliyye Dâiresince ve Meclis-i Vükelâca kararlar verilmiştir.

Bu kararların hülasası :

Köylüler namına çıkarılan tapu senetlerinin iptali, evlerin zemini, tarlalar ve satmak üzere kesecekleri odunlar için senevi vakfa birer miktar ücret ve bedel vererek öteden beri devamedegelen münazaa ve ihtilaflara nihayet verilmesi hususlarından ibarettir. Heyeti vükela kararı iradei seniyyeye iktiran etmiştir. Bu kararlardan da anlaşılıyor ki Vize civarında olan Ayaspaşa köy ve mezra vakıfları hukuki manada vakıf değildir. Hukuku tasarrufiyye ve menâfi emiriyenin tahsisi kabilindedir. Hukuki manada vakıf olsaydı münazaa idari makamlarca değil; mahkemelerde halledilmek icabedecekti. Yalnız aşar ve menafii emiriyenin tahsisi kabilinden de değildir. Böyle olsa idi tapular iptal edilemeyecek, evlerin zemini, tarlalar ve ormanlar için ücret ve bedel tayin olunamayacaktı.

Biraz evvel söylediğimiz gibi zikri geçen vakıf sahih vakıf yani hukuki manada mülkiyet vakfı da değildir. Gerçi vakfiyyesinde hâkim fukaha arasındaki ihtilafa mebni mezkûr vakfın lüzumuna karar vermişse de bu, vakfın sahih vakf olduğuna delalet etmez. Hâkimin bu hükmü sahih vakfa kıyasen verilmiş bir hükümdür. Çünkü fıkıh kitaplarında tahsisat kabilinden olan vakıflarda müctehitler arasında ihtilaf bulunduğu kaydedilmemektedir.

Bu izahatımızla sahih ve tahsisat kabilinden olan vakıflar hakkında icmalen de olsa bir fikir vermiş olduğumuz zannındayım.

Idâre ve Temsil :

İslâmiyyet'in bidâyetinden i'tibâren Ashâb-ı Kirâm, Halîfeler; Sultanlar, Emîrler, Vezîrler ve sâir hayır sâhibleri tarafından vakıflar yapılmış ve ekseriyyâ vakıfların idâre ve nezâret işleri vâkıflar ve yâ vâkıfların ta'yîn ve şart eyledikleri zevât ve şart-ı vâkıf olmayan ve yâ olub da meşrûtun-lehleri münkarız olan vakıflarda âmme nâmına hareket eden makam cânibinden ta'yîn kılınan mütevellî ve nâzırlar ma'rifetiyle idâre ve nezâret ve hepsinin fevkında âmme nâmına salâhiyyetli makam tarafından murâkabe olunagelmıştır. Çok zamânlar velâyet-i âmmenin murâkabe hakkı tevhid olunmayı muhtelif devirlerde başka başka uzuvlar vâsıtasıyla icrâ edilmiştir.

Ez-cümle Sultan Yıldırım Bâyezîd merhûm zamânında her vilâyete birer Müfettiş-i Hukkâm-ı Şer'iyye ta'yîn olunarak vakıfların murâkabesi de bu zâtlara tevdi kılınmış ve Mehmed Çelebi Merhûm zamanında vakıfların nezâret-i umûmiyyesi bil'umûm Hâkimlere nezâret etmek üzere ta'yîn kılınan zevâte havâle olunmuş ve ikinci Sultan Murâd Hân ve Mehmed Hân merhûmlar devirlerinde her vilâyet için birer Müfettiş-i Evkaf ta'yîn kılınarak nezâret-i âmme Kazı-askerlere tevdi olunmuştur.

Vakıfların nezâret-i âmmesi muhtelif sûrette icrâ edilmekte iken Haremeyn Evkaf Nezâreti ihdâs olunmuş ve bu Nezâret teşkilât bakımından bir hayli safhalar geçirmiştir.

Haremeyn vakıfları, vâridâtının mecmûu veyâ bir kısmı hâlen ve âtiyen, ya'nî mukaddem meşrûtun-lehleri munkarız olması hâlinde Haremeyn-i Şerîfeyn¹ fukarâsına meşrût olan vakılardır.

¹ Mekke ve Medîne.

Haremeyn Evkaf Nezâreti tevliyetlere müdâhale etmeyib yalnız mütevellîlerin teftîşi ve vakıfların idâresini murâkabe ile iştigâl ederdi.

Tevliyeti Makam-ı Saltanat'a âid bir çok vakıflar vardır. Bunların idâre ve murâkibesini te'mîn maksadiyle 1242 târihlerinde Evkaf Nezâreti teşkîl edilmiş, Haremeyn Evkaf Nezâreti bir müddet müstakil kaldıktan sonra 1254 târihinde Evkaf Nezâretine ilhak olunmuştur.

Evkaf Nezâreti, tevliyeti Makam-ı Hilâfete âid vakıflarla, meşrûtün-lehleri münkariz olub Evkaf Hazînesinden zabt olunan vakıfları ve birde idâresi mazbût vakıfları idâre eylemekte idi. Meşrûtün-lehi münkariz olup zabt edilmeyen vakıflara hâkimler tarafından mütevellî nasb olunurdu.

Ahîren Evkaf Nezâreti lâğv edilerek vazîfe ve salâhiyeti Ankara'da teşkîl olunan Vakıflar Umûm Müdürlüğüne intikal eylemiştir.

Mazbût Vakıflar :

Vakıflar Kanûnu'nun mer'iyetine kadar mazbût ya'nî vakıflar idâresi tarafından zabt olunan vakıflar, yukarıda da işâret ettiğimiz vechile, iki nev'e münkasemdir:

Birincisi, sâbık hânedân ve müteallikatı vakıflarıdır ki, bu vakıfların tevliyetleri Makam-ı Hükümdârî'ye meşrût iken ahîren bu gibi tevliyetleri idâre etmek üzere Evkaf Nezâreti teşkîl olunmuştu.

İkincisi: Zürriyet ve müteallikat-ı vâkıftan tevliyetin meşrûtünlehi münkariz olarak Evkaf İdâresi tarafından zabt ve idâre olunan vakıflardır.

Bir kısım vakıf dahî vardır: Tevliyetleri meşrûtün-lehleri üzerinde olduğu hâlde mütevellîlerine muayyen bir maâş tahsisiyle vakıf işlerine müdâhale ettirilmeyib, doğrudan doğruya Evkaf Nezâreti tarafından idâre olunmuştur. Köprülü ve Cağal-Zâde ve Şehîd Mehmed Paşa Vakıfları bu kabildendir. Bu kısma idâresi mazbût evkaf denir.

2762 numaralı Vakıflar Kanûnu zikri geçen vakıflardan mâadâ ba'zı vakıfları dahî mazbût vakıflar meyânına almıştır.

Bu kanûnun 3517 numaralı muaddel birinci maddesine göre mazbut vakıflar şunlardır:

Birinci Teşrîn 1926 târihinden önce vücûd bulmuş vakıflardan:

- a) Bu kanûndan önce zabt edilmiş vakıflar,
- b) Bu kanûndan önce idâresi zabt edilmiş vakıflar,
- c) Mütevellîliği bir makama şart edilmiş olan vakıflar,
- d) Kanûnen veyâ fi'len bir hizmeti kalmamış olan vakıflar,
- e) Mütevellîliği vakf edenlerin fer'lerinden başkalarına şart edilmiş vakıflar.

On senedenberi mütevellîliği kimseye tevcih olunmayan vakıflar da Vakıflar Kanûnu'nun 39. maddesi sarâhatine göre mazbût vakıflardan ma'düddür. Ve kanûnun neşrinden sonra da on senedenberi kimseye tevcih olunmayan vakıflar zabt edilecek demektir.

Mülhak Vakıflar :

Mütevellîler ma'rifetiyle idâre olunan vakıflara Mülhak Vakıf denir.

Vakıflar Kanûnu'nun muaddel 5404 numaralı kanûna göre mülhak vakıflar şunlardır :

Mütevelliği vakf edenlerin fer'lerine şart edilmiş vakıflar. Bunlar mütevellileri tarafından idâre olunur. Mütevelliler Vakıf Umum Müdürlüğünün ve Umum Müdürlük de İdâre Meclisi'nin kontrolü altındadır. Bu kanûnda Cemâatler ve Esnâfa mahsûs vakıfların bunlar tarafından seçilen kişi veyâ hey'etlerce idâre edileceği, ve bunların ilgili makamlar ve Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından düzenleneceği yazılmıştır. Bu vakıfların mülhak vakıflardan ayrı bir kısım addedilmesi kontrol bakımından fark olmasından ileri gelmiş olacaktır. Yoksa bu vakıflar da mütevelliler tarafından idâre olunacağından mülhak vakıflardan ayrı birşey değildir.

Ba'zı vakfiyelerde mütevellî ta'yin olduğu halde ba'zılarında bir de nâzır ilâve ve şart kılınmıştır. Bu cihetle mülhak vakıflardan bir kısmının nezâreti Sadr-ı A'zam, Şeyhu'l-İslâm, Fetvâ Emîni, Dârü's-Saâde Ağası² İstanbul ve Bilâd-ı Selâse³ kadıları gibi mansıb erbâbına meşrûttu. Bu nâzırlar müfettişler ma'rifetiyle her sene nezâreti kendilerine meşrût olan vakıfların muhâsebesine bakarak şart-ı vâkıfın lâyıki vechile icrâ olubnub olunmadığını tetkik eder. İcrâ olunmadığı anlaşılırsa Vakıflar da mütevellilere tenbîhâtta bulunurlardı.

Ahîren Evkaf Nezâreti'nin teşkîli ile bu vakıfların nezâret ve murâkabesi Evkaf İdârelerine tevdi' olunmuştur.

Vaktiyle, ya'nî ikinci Meşrûtiyyet'den evvel mazbût ve mülhak vakıflardan ayrı olarak bir kısım müstesnâ vakıflar vardı. Müstesnâ vakıflar Evkaf idâresinin müdâhelesi olmayarak mütevellîler tarafından idâre olunan vakıflardır. Bunlar başlıca Eizze ve guzât vakıfları idi ki, dördü eizze ve dördü güzâta âiddi.

Eizze vakıfları: Abdü'l-Kadir-i Geylânî, Mevlânâ Celâlî'd-dîn, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayrâm vakıfları; guzât vakıfları: Gâzî Mihal Bey, Gâzî Evrenos Bey, Gâzî Ali Bey ve Gâzî Süleyman Bey vakıflarıdır. Bu vakıfların ekserisi tahsisât kabîlinden olup bu zevâtın yüksek ma'nevî şahsiyyetlerine ve devlet ve cem'iyet menfaatine gösterdikleri fevkal'âde hamâset ve gayrete mebnî taraf-ı devletden ihsân olunmuştu. Bu vakıfların a'sâr ve rüsûmât-ı sâiresi mütevellîleri tarafından tahsil ve cibâyet olunur. Ve ferâğ ve intikal muâmeleleri bunların izniyle yapılır ve tasarruf senedleri dahî mütevellîler tarafından verilirdi. Emvâl-i gayr-i menkulenin tasarrufu hakkındaki kanunla emr-i tasarrufa müteallik bilcümle muâmelâtın icrâsı Defter-Hâne'ye tevdi' olunmuştur.

Müstesnâ vakıflar sekiz kalemden ibâret iken sayıları artırılmış, fakat sonraları azaltılarak nihâyet tamamen ilgâ edilmiştir.

Şu ciheti de söyliyelim ki istisnâiyyetin kaldırılması mutlaka bu vakıfların zabt edilmesi demek olmayıb, kanun mücibince mütevellî olanların hak ve salâhiyyetleri bâkîdir.

Vakıf Hükmi Şahsiyyeti ve Mümessili (Mütevelli)

Bundan evvelki izâhâtımızdan da anlaşıldığı üzere vakıflar üzerinde iki nevi velâyet, ya'nî temsil cereyan eder. Biri velâyet-i hâssa ve diğeri velâyet-i âmmedir. Velâyet-i hâssa idâre ve velâyet-i âmme nezâret ve murâkabe suretinde tezâhür eder. Şu hâlde vakıflar velâyet-i âmme nin nezâreti altında velâyet-i hâssa ile idâre olunur.

² Darüssaade Padişahın Sarayı demektir. İkinci Sultan Murad zamanında Harem hizmetleri için Darüssaade ağalığı ihdas olunmuştu: Vazifesi, Harem işleriyle beraber Darüssaade ağalariyle mensuplarının ve Haremeynin vakıflarına nazeret etmekte.

³ İstanbulda Galata, Eyyüb, Üsküdadır. Ekseriya "İstanbul ve biladiselâse" diye kullanılırdı.

Velâyet-i hâssa, Vakıf ister sahîh vakıf ister tahsîsât kabîlinden vakf olsun, şart-ı vâkıf mûcibince vakıf işlerini idâre ve temsîlden ibârettir.

Tahsîsât kabîlinden olan vakıfların idâresi Devlet makamları tarafından icra edilmek lâzımgelirse de ba'zı hayrî hizmetleri olmak i'tibâriyle ekserisi meşrût mütevelliler ma'rifetiyle idâre olunagelmıştır. Eızze ve güzât vakıfları gibi.

Hükmî şahsiyyet vâkıfın şahsiyyeti mi yoksa âmme ma'nevî şahsiyyeti midir?

Bir re'ye göre vâkıfın, diğer bir ictihâda göre âmme şahsiyettir. Vakıflar gâye' i'tibâriyle âmme lehine olmak i'tibâriyle ikinci ictihâd daha akla muvâfik görünüyor.

Elyevm Vakıflar Umum Müdürlüğü ile alâkahlar arasındaki ihtilâflar ekseriyetle tevliyet husûsunda olduğundan evvelâ esasât-ı sâbika ve sonra mevzûât-ı hâzıraya göre vakıf ve mütevellîye âid hükümleri îzâh edeceğiz. Sâbık hükümlerden bahs edişimiz ilmî mukayeselere imkân vermek içindir.

Esâsât-ı Sâbıkaya Göre

Vâkıf kimin mütevellî olmasını şart etmiş ise şart mûcibince amel olunur. Tevliyete âid bir şart koymamış ise, bir ictihâda göre tevliyet hayâtda kendisine âiddir. Tevliyet vazîfesini ister bizzât kendisi yapar, ister ta'yîn edeceği vekîl ve yâ mütevellîye yaptırır. Diğer bir ictihâda göre şart bulunmadığı takdîrde mütevellî ta'yîni âmme velâyetine âiddir. Ötedenberi bu re'y ile amel olunagelmıştır.

Şart varsa vâkıfın vefâtından sonra şart mûcibince amel olunur. Şart yok veyâ meşrûtün-leh münkarız olmuş ise mütevellî Hâkim veyâ salâhiyetli diğer bir makam tarafından ta'yîn olunur.

Tevliyyetin meşrûtün-lehi küçük veyâ nâ-ehil ise büyüünceye veyâ ehliyyet iktisâb edinceye değin bir kaim-makam mütevellî ta'yîn olunur.

Kadın ve erkek mütevellî olabilir. Çünkü İslâmiyet'de hukukan kadın ile erkek arasında fark yoktur. Mîrâs ve diyet gibi ba'zı hususlardaki fark ma'kul sebeblere mebnûdir. Bunları (Vakıflar) adlı eserimizin birinci cildinde etrâflı olarak îzân eylemiştik. Arzû edenler mürâcaat edebilirler.

Mütevellî Olabilmek için Muktezî Şart ve Vasıflar :

Mütevellî olacak kimse erkek olsun kadın olsun, tevliyet işlerini görmeğe muktedir, emîn ve müstekıym olmak, ve hüsn-ü ahlâk ashâbından bulunmak şarttır. Mütevellî bir şahıs olabileceği gibi müteaddid de olabilir. Bir şahsın bir vakfa ve müteaddid vakıflara mütevellî olması câizdir.

Bir sebep olmadıkça mütevellî azl olunamaz Ancak hıyâneti tahakkuk eden mütevellî azl olunur.

Yapılması câiz olmayan şey'i yapmak hıyânetdir. Meselâ Vakfın malını kendisinin diye satmaya kalkışmak, vakfın malını ecr-i mislinden fâhiş noksanla icâr etmek, vakfın gelirini kendî umûruna sarf etmek; vakıfda ta'mîre kudret varken muhtâc-ı ta'mîr olan vakıf malları ta'mîr etmekte ısrâr etmemek ve vakfa zararı mûcib olacak derecede ihmâlde bulunmak gibi hâller azli mûcibdir. Yalnız hatâen vuku'bulan hâller sebebi azil değildir. Hıyânetden başka mütevellînin sefâhete inhimâki de azli mûcib esbâbdandır. Akıl hastalığı gibi bir sebeble ehliyyeti zâil olan mütevellî mün'azil olur. Ehliyyeti avdet eden mütevellî meşrût mütevellî ise tevliyyet hakkı avdet eder.

İfây-ı vazîfeye mâni' olmayacak hastalık azli icâb etmezse de, felc, amâ gibi vazîfe yapmağa mâni' olacak hastalığa mübtelâ olan mütevellînin vazîfesine nihâyet verilir.

Mütevellîler kendi zamânlarına âid olmak üzere muayyen zamânlarda murâkabe merci'lerine hesâb vermeğe mecbûrdur. Vâkıf hilâfını, ya'nî vakfın mütevellîsinin hesâbına bakılmayacağına şart etmiş olsa hükmü yoktur. Muhâsebe netîcesinde azlini mûcib bir kusûr ve hareketi tahakkuk eden mütevellî azl ve azli gerektirmeyen noksanlardan dolayı tenbîhâtla iktifâ edilir. Bir mütevellînin bir def'a hesâbı görüldükten sonra maddî hatâ olmadıkça îade olunmaz.

Ücret :

Mütevellî ameli mukabilinde ücrete müstehak olur. Vâkıf tarafından ücret ta'yîn edilmiş ise ecr-i mislinden fazla olsa bile bu mikdârı alır. Edilmemiş ise talebiyle Hâkim ecr-i mislini tecâvüz etmemek üzere münâsib bir ücret ta'yîn eder. Bittabi' Hâkim ücret ta'yîn ederken vakfın ihtiyâç ve gelirini nazara alır. Vâkıfın veyâ Hâkimin ta'yîn eylediği ücret vakt-i hâle göre az ise ecr-i misle iblâğ olunabilir.

Ücrete istihkak amel veyâ amele hâzır bulunmaktır. Vefât veyâ azil gibi sebeplerle vazîfesi nihâyet bulan mütevellî bu müddete kadar geçen hizmetlerinin ücretlerini isteyebilir.

Meselâ mütevellî senenin üçüncü ayı ibtidâsında vefât etse veyâ tevliyyetten azl olursa, yalnız iki aylık ücrete istihkak kesbetmiş olur. Vefât hâlinde bu ücret vârislerine verilir.

2762 Numaralı Vakıflar Kanûnu'na Göre :

Bu kanûnun birinci maddesi mûcibince Medenî Kanûn'un mer'iyetinden evvel vücûd bulan vakıfların tevliyyeti vâkıfın fer'lerine tevcih olunabilir. Nizâm-nâmenin 36. maddesi mûcibince tevliyyet ancak bir şahsa tevcih olunacağından tevliyyete müstehak müteaddid fer' bulunduğu takdîrde bunların içlerinden biri lehine bu hakdan ferâğat eylemesi iktizâ eder.

Mütevellî olacak kimsenin şu vasıf ve şartları hâiz olması şarttır.

- 1 — Türk vatandaşı olmak.
- 2 — Haysiyet ve şerefi bozan bir suç ve alehltak ağır hapis ve yâ altı aydan fazla haps ile mahkûm olmamak ⁴.
- 3 — En az ilk-mektebi bitirmiş bulunmak,
- 4 — Tevliyyet vazîfesini yapabileceğine dâir imtihanda muvaffak olmak ⁵,
- 5 — Her sûrette emîn ve eyi ahlâk sâhibi bulunmak,
- 6 — Tevliyyet işini bizzât göremeyecek derecede aklî ve bedenî ma'lûliyyeti olmamak.

⁴ Tevliyyet işleri zikri geçen kanûnun 23. maddesinde ta'dâd olduğu üzere şunlardır :

- 1 — Vakfın hayrât ve akarâtını görüb-gözetmek,
- 2 — Tahsili kendilerine bırakılan gelirleri toplamak,
- 3 — İzinli oldukları masrafları yapmak,
- 4 — Vakıfla vazîfeli olanları kontrol etmek,
- 5 — Her mâlî yılbaşından bir ay önce gelecek yıl bûdjesini ve altı ay içinde geçmiş yılın kat'î hesâbını bağı oldukları Vakıflar İdâresine vermek;

İzinli buldukları başka işleri yapmak.

Mütevellîler yalnız İdâre Meclisi'nin izniyle akara mahsûs olmak üzere borç para alabilirler.

Yukarıdaki vazîfelerin nasıl yapılacağı Nizâm-nâmede gösterilmiştir.

⁵ Bu fıkra hakkındaki tenkiyd ve mülâhazalarımızı "Vakıflar" adlı eserin ikinci cildinde yazdık.

Usûl-i Mürâcaat ve Tevcih :

Vakıflar nizâm-nâmesinin 38. maddesinde gösterildiği üzere, mütevellî olabilecek kimse evvelâ bulunduğu mahallin Vakıflar İdâresi'ne bir istid'â ile mürâcaat ve yedinde vesâiki ve evlâd-ı vâkıfdan olup müstehakk-ı tevliyet olduğuna dâir mahkemen aldıkları'âmı⁶ ibrâz eder. Nizâm-nâme-i mahsûsa mûcibince müteşekkil komisyonca müsted'-înin nizâmî şartları hâiz bulunup bulunmadığı ve gerken vesîkalar tetkik olunur ve müsted'inin imtihânı yapılır.

İmtihan Vakıflar Kanûnu ile Nizâm-nâmesinin hükümlerinden ve vakfiyelerinin sûret-i tatbikiyle rü'yet-i muhâsebeye âid ta'limâtname hükümlerinden ve vakıf defterlerinin sûret-i tanzîm ve isti'mâlinden sorulacak en aşağı on suâl ile icrâ olunur.

Nizâm-nâmenin muaddel 38. maddesine göre lise ve âli mekteb me'zûnları imtihâna tâbî' değildir. Bunların vâkıfın fer'inden tevliyete müstehak ve diğer şartları hâiz oldukları anlaşılırsa imtihânsız tevliyet kendilerine tevcih olunur.⁷

Müsted'iler tarafından ibrâz olunan vesâik tedkiyk ve imtihân icrâ olunduktan sonra mahallî komisyonca bir mazbata tanzîm ve imzâ olunarak dosya Umum Müdürlüğe gönderilir. Umum Müdürlükce keyfiyet Tevcih Encümeni'ne havâle olunur. Encümence evrak ve vesâik tedkiyk ve müzâkere edilerek müsted'inin nizâmî şart ve vasıfları hâiz olduğu anlaşılırsa tevliyetin tevcihine karâr verilir. Umum Müdür sebep beyâniyle bu karâra i'tirâz hakkına mâliktir. Tevcih karârı kat'ileşince keyfiyet mahallî Evkaf Müdür veyâ Me'mûru ma'rifetiyle mütevellîye bildirilir. Ve bundan sonra vakıf mallar bu mütevellîye teslim olunur.

Vakıflar Kanûnu'nun 19. maddesinde beyân olduğu vechile Vakıflar Umum Müdürlüğünce tevliyet tevcih edilmeden mütevellî vakfa el koyamaz.

Nizâmî şart ve vasıfları taşımadıklarından dolayı kendilerine mütevellîlik verilmeyenler bu vasıf ve şartları elde edinceye ve küçüklerle mahcûrlar şahsî ehliyetlerini kazanıncaya kadar vakıf işleri bunlara niyâbeten Vakıflar Umum Müdürlüğünce idâre olunur.

Bu gibilerin mütevellîlik maâş ve hakları mahfûzdur. 21. maddede yazıldığı vechile veyâ azil gibi bir sebeble boş kalan mütevellîlik yenisine verilinceye kadar vakıf işlerine Umum Müdürlük bakar. Buna emâneten idâre edenir.

Mütevellî ta'yin olunduktan sonra azlini mûcib bir hareketi olmadıkca tevliyetden azl olunamaz.

Vakıflar Kanûnu'nun 33. maddesinde beyân olduğu üzere azli mûcib sebebler şunlardır:

- 1 — Vakfında mülkiyet iddiâ edib de mahkemece sâbit olmamak,
- 2 — Vakfına maddî zarar verecek kavli veyâ fi'li hareketlerde bulunmak,
- 3 — Vakfın gâllesini vakfiyedeki şartlar ve muayyen salâhiyetler dışında sarf etmek,

⁶ Evlâd-ı vâkıfdan olduğunu iddiâ edenler buldukları yerlerdeki Vakıflar Müdür veyâ Me'murluklarını veyâ Ankara'da Vakıflar Umum Müdürlüğünü hasım göstermek sûretiyle mahkemeye mürâcaatla tevliyete müstehak olduklarına karar verilmesini talep ederler. Yapılacak muhakeme ve tahkiryat neticesinde vâkıfın veyâ vâkıfın evlâdından olduğu sâbit olan birinin evlâdından oldukları ve vakfiye veyâ teâmül mûcibince tevliyete müstahak bulunduğu sâbit olursa ol vechile karâr verilir. Bu karâr kesinleşdikden sonra buna istinâden devliyetin tevcihi için Vakıflar idâresine mürâcaat olunur.

⁷ Esnâf ve cemâat vakıflarının bunlar tarafından intihab olunan kişi veyâ heyetlerce idâre olunacağını yazmıştık. Bu seçilen kişi ve yâ hey'et de imtihâna tâbî' değildir.

- 4 — Yapılması vakıflar idâresinin iznine bağlı işleri kendiliğinden yapmak,
- 5 — Bütcesini ve hesâblarını kabûle değer bir ma'zeret olmadığı hâlde vaktinde vermemek,
- 6 — Vakıflar Kanûnu hükümlerine göre vakfını kütüğe kayd ettirmemek,
- 7 — Haysiyet ve şerefi bozan suçlardan biriyle veyâ ağır hapis veyâ altı aydan fazla haps ile mahkûm olmak.
- 8 — Vakfa zarar verecek yolda vazifesinde kayıdsızlığı görülmek.

Bu sebeplerden ba'zılarının azil sebebi addedilmesinin muhik olmadığını "Vakıflar" adlı eserimizin ikinci cildinde îzâh etmişdik.

Mütevellînin Ücreti :

Vâkif tarafından vakfiyede ta'yîn olunan ücretin mütevellîye verilmesi icâb eder. Vakfiyede bu ücret ta'yîn edilmeyerek meskût bırakılmış ise Vakıflar İdâresince vakfın mâlî kudretine ve mütevellînin mesâî ve hizmetine göre ücret ta'yîn olunur. Vakıflar İdâresi ücret ta'yîninden imtinâ' ederse mahkemeye mürâcaatla münâsib ücret ta'yîni istenir ve bunda Vakıflar İdâresi hasım gösterilir.

